

O GRACH TEKSTOWYCH, CZYLI DLACZEGO WARTO PISAĆ NOWELE KRYMINALNE NA STUDIACH NEOFILOLOGICZNYCH?

Teksty literackie są przedmiotem szczególnego zainteresowania dydaktyków języków obcych jako źródło wiedzy językowej i kulturowej dostępnej dla odbiorcy. Analiza utworów literackich może także prowadzić do twórczej aktywności studenta na zajęciach, stanowiąc zachętę do podjęcia wysiłku pisarskiego. Przykładem są warsztaty literackie, w czasie których studenci filologii romańskiej piszą nowele kryminalne.

Gatunek powieści i noweli kryminalnej odradza się w zainteresowaniu coraz szerszego grona czytelników i uznanych pisarzy. Od roku 1970 nowe pokolenie francuskich twórców, a wśród nich: Hervé Jaouen, Jean Bernard Pouy, Thiery Jonquet, Didier Daeninckx, Jean-Michel Naudy, Daniel Pennac i inni, przyczynia się do popularyzacji noweli kryminalnej. Staje się też ona coraz częściej terenem współlistnienia wielu tendencji tradycyjnych i bardziej nowatorskich, począwszy od opisu klasycznego śledztwa, aż do wyrazu społecznych i politycznych kontestacji. Nowela kryminalna jest zatem gatunkiem zaangażowanym, w którym czytelnik obok elementów literackich i kulturowych może odkryć także filozoficzne, socjologiczne i naukowe.

Zawsze jednak fascynuje błyskotliwa i zmienna tajemnica, która też inspiruje studentów do podjęcia twórczego wysiłku w czasie warsztatów literackich.

W tym duchu powstają studenckie nowele, utwory krótkie, jednowątkowe, z kilkoma zaledwie postaciami i w których punkt kulminacyjny znajduje się w zakończeniu. Praca pisarska, uwzględniająca szereg gier tekstowych, pozwala studentom zapoznać się z teorią gatunku, sposobami organizowania znaczeń, efektami zamierzonymi *explicite* lub *implicite* oraz z zasadami rządzącymi strukturą językową i literacką wypowiedzi pisemnej. Zakończona nowela, jako efekt pracy i przejaw praktycznej umiejętności, wiąże się z poczuciem zwycięstwa

i przyjemności. Przyczynia się do lepszego zrozumienia przez studenta funkcjonowania literackiego świata przedstawionego, ale także do poznania własnych możliwości i pogłębienia motywacji do pracy nad językiem oraz doskonalenia wiedzy o kulturze innych narodów.

Nowela kryminalna charakteryzuje się jednością miejsca i akcji, co jest cechą odróżniającą ten typ wypowiedzi od opowiadań przygodowych. Zwięzłość stylu wymaga koncentracji od czytelnika, który nie może być roztargniony, między innymi jednak właśnie ta zwięzłość pozwala osiągnąć autorom perfekcję opowiadania. Dlatego też gatunek noweli tak doskonale odpowiada twórcom, G. K. Chesterton pisał: „Sądzę, że najciekawiej jest wtedy, gdy pierwszy rozdział jest jednocześnie ostatnim”¹.

W noweli kryminalnej nieliczne postaci są łatwo rozpoznawalne: winny, ofiara, jeden lub dwóch podejrzanych, detektyw. Od pierwszych stron autor potrafi zainteresować czytelnika wydarzeniami rozgrywającymi się w fikcyjnym świecie zbrodni. Rozwiązanie jest często zaskakujące: „załamanie akcji” jest istotnym elementem konstrukcji noweli.

Tekst proponuje koncentrację miejsca i czasu. Akcja rozgrywa się w ciągu jednego lub kilku dni, w miejscu przesyconym pełną napięcia atmosferą, w zamkniętej przestrzeni, która może zamienić się w pułapkę. Ponadto gatunek noweli kryminalnej posiada niektóre cechy kina: istotną dynamikę wydarzeń, efekty elipsy lub flash-backu. Sugestywny tytuł, zabawne dialogi i humorystyczny styl nowel towarzyszą intelektualnej grze, jaką są tajemnicze opowieści z kluczem.

Podstawą i celem pisania jest czytanie, a tekst, jak pisał Paul Valéry, jest właściwie maszyną do czytania. Sztuka wypowiedzi pisemnej jest ściśle związana z czytaniem, nie można pisać, nie potrafiąc czytać. Tak więc proces czytania-pisania realizuje się w stałej relacji wzajemności. Zawodowi pisarze są podobno najaktywniejszymi czytelnikami. Doskonalenie umiejętności wypowiedzi pisemnej wymaga nieustannego pogłębiania umiejętności odbioru własnych i cudzych tekstów, ta zaś realizuje się na wielu płaszczyznach. „Wyraz czytać zakłada złożoną czynność neurofizjologiczną związaną z ruchem gałek ocznych, czynność neuropsychologiczną związaną z funkcjonowaniem pamięci i rozumienia oraz całościowe zaangażowanie osoby czytelnika zmierzające do doskonalenia jego osobowości”².

Do czytania zwykle zachęca nas ciekawość, chęć poznania. Na pierwszych stronach opowieści dowiadujemy się, co kryje się za tytułem i ekspresywną okładką. Lektura kolejnych stron staje się coraz bardziej pochłaniająca, chcemy dowiedzieć się więcej, uzupełnić informacje. Ostatecznie poznajemy całą historię

¹ G.K. Chesterton, *A propos du roman policier*, w: Y. Beup, *Le crime n'est jamais parfait. Nouvelles policières 1.*, GF Flammarion, Paris 2002, s. 19. (tłum. własne).

² L. Timbal-Duclaux, *Le Travail du style littéraire*, Ed. Ecrire aujourd'hui, Le Puy-Saint-Bonnet 2004, s. 11. (tłum. własne).

i wiemy już wszystko. Gdyby jednak czytelnik rozwiązał wszystkie zagadki wcześniej, jego zainteresowanie zgasłoby, a on sam porzuciłby książkę. Sztuka pisarska polega na utrzymaniu uwagi czytelnika i pobudzeniu jego ciekawości, która jest głównym motorem napędowym aktu czytania. Zjawisko to uwidacznia się szczególnie w przypadku nowel kryminalnych. Chcąc je pisać, należy najpierw dobrze poznać funkcjonowanie i budowę formalną utworu. By zachęcić naszych studentów do czytania, a w dalszej perspektywie do pisania nowel kryminalnych, zaproponowaliśmy im różnorodne gry tekstowe, realizowane w oparciu o zbiór nowel *La Crème du crime* wydawnictwo Atalente z 2004 r.

Gry mają na celu opanowanie przez studentów umiejętności dokonania analizy noweli z punktu widzenia struktury koncentrującej się zwykle wokół sześciu elementów: zbrodni, ofiary, winnego, motywu, sposobu działania, detektywa. Christian Poslaniec w swojej pracy zatytułowanej *Activité de lecture à partir de la littérature policière* pisze: „najczęściej opowieść kryminalną otwiera «zbrodnia»: nieboszczyk zostaje odnaleziony. Gdy uda się zidentyfikować ofiarę, rozpoczyna się śledztwo. Badając życie prywatne ofiary, detektyw stara się znaleźć wiarygodne motywy zbrodni. Powinien też uwzględnić: godzinę, czas, miejsce, alibi osób podejrzanych, użytą broń, raport lekarza sądowego itd. Prowadzący śledztwo stara się ostatecznie wyłonić spośród podejrzanych potencjalnego przestępcę. Rozwiązanie końcowe polega na zrekonstruowaniu powiązań wydarzeń istniejących między ofiarą a sprawcą. Opowieść może być zanurzona w kontekście społecznym poprzez fakt powiązania informacji na temat zawodu czy środowiska ze sposobem działania sprawcy zbrodni”³.

W celu łatwiejszego ustalenia portretu bohaterów studenci zapisują na kartach wizytowych dane osobowe tekstowych postaci: nazwisko, imię, zawód, wiek oraz krótką charakterystykę osobową. Identyfikacja sprawcy może odbywać się na zasadzie gry w przewidywanie. Na pewnym etapie lektury zadanie polega na określeniu, kto może być ewentualnym winnym zbrodni i z jakiego powodu. Krótkie inscenizacje uatrakcyjniają analizę sposobu działania sprawcy. Sporządzić można również opisy działania typowego np. dla danego zawodu: dentysty, chemika, informatyka, pilota, kucharza itd. Wszystkie gry pomagają studentom gromadzić informacje-narzędzia, które okażą się bardzo przydatne w dalszej kolejności podczas tworzenia tekstu noweli.

W efekcie działań realizowanych na podstawie istniejących tekstów nowel, studenci potrafią określić nowelę jako gatunek, który swoją zwięzłą formą różni się od powieści, a faktem zastosowania narracji – od tekstów funkcjonalnych, prasowych, poematów itd.

Zwiężłość formy i systematyczne stosowanie elipsy ma na celu wytworzenie u czytelnika przekonania o istnieniu świata przedstawionego tak bogatego

³ Ch. Poslaniec, Ch. Houyel, *Activité de lecture à partir de la littérature policière*, Hachette, Paris 2001, s. 31 (tłum. własne).

w wydarzenia jak w obszernej powieści. Jak wiemy, w noweli liczba bohaterów jest niewielka. Drugoplanowe miejsca akcji: hotel, dom, sąd przedstawione są w sposób czysto referencyjny, czytelnik musi samodzielnie odtworzyć ich obraz w wyobraźni. Bardziej szczegółowo przedstawione są miejsca, w których rozgrywa się moment kulminacyjny: gabinety, sale teatralne. Liczne perypetie bohaterów również są zaznaczone jedynie aluzyjnie. Czytanie noweli wymaga więc istotnej współpracy czytelnika. W celu głębszego zrozumienia specyfiki noweli prowadzący zajęcia może zaproponować studentom opracowanie kolejnych elementów, które przekształcą nowelę w powieść: liczne postaci, opisy, miejsca, perypetie, sceny, wyjaśnienia. Wielu pisarzy stosuje tę praktykę, publikując najpierw nowelę, a następnie na jej kanwie powieść.

Gra w pisanie tekstu może rozpocząć się od wykorzystania kart wizytowych postaci poznanych w analizowanych wcześniej nowelach. Informują one uczestników o cechach fizycznych i psychicznych bohaterów, sposobie działania, reagowania, możliwych motywach.

Każdy z uczestników losuje dwie karty wizytowe. Jego zadaniem jest zbudowanie intrygi wiążącej bohaterów w sposób logiczny i spójny i uwzględniającej ich charaktery. Nie należy zapomnieć o motywie i sposobie dokonania zbrodni. Uczestnicy mogą oczywiście wprowadzać nowe postaci i nowe miejsca, odmienne od tych, które poznali w czytanych wcześniej utworach.

Tworzenie intrygi wydawać się może zbyt ambitnym zadaniem dla studentów. Trudność jest jednak do pokonania. Frederic Brown, amerykański pisarz, wypowiedział się na temat budowania intrygi następująco: „Jestem przekonany – chociaż mogę się mylić – że wszyscy pisarze mają dokładnie taki sam system konstruowania intrygi, ale niewielu z nich w sposób świadomy analizowało to zagadnienie. Jest to nadzwyczaj proste. Proszę mnie źle nie zrozumieć, nie twierdzę, że znalezienie dobrego pomysłu jest proste, ale że proces opracowania intrygi jest łatwy do wyjaśnienia i zrozumienia. (...) Niektórzy pisarze opracowują intrygę, stosując metodę tzw. pączkowania, czyli stopniowego dodawania nowych elementów. Pisarz tworzy swoją intrygę, dodając kolejne elementy do pierwszego wybranego dowolnie, którym jest postać bohatera, temat, *decorum* czy pojedynczy wyraz”⁴. Działa na wzór układanki puzzli, które stopniowo łączy w całość. Studenci stosując tę technikę mogą, na podstawie własnych doświadczeń, sporządzić listę wydarzeń – puzzli – o dużym nasyceniu emocjonalnym. Nie chodzi oczywiście o poznawanie osobistych sekretów, ale o zdania osadzone w rzeczywistości i nasycone implicytnym sensem, np.: „W TVN przedstawiono reportaż o grze w piłkę. Ktoś widział mnie wśród publiczności”, „Dziś spóźniłem się na pociąg. To już trzeci raz w tym miesiącu”.

⁴ F. Brown, *Où trouvez-vous vos intrigues?*, w: Ch. Poslaniec, Ch. Houyel, *Activité de lecture à partir de la littérature policière*, Hachette, Paris 2001, s. 148 (tłum. własne).

Przedstawione wydarzenia powinny posłużyć do urealnienia stworzonych postaci ofiary, sprawcy, przestępstwa, sposobu działania, motywu i śledztwa.

Inna technika budowania intrygi wykorzystuje klucz tajemnicy (np. zniknięcie osoby) wymyślonej na podstawie elementu wprowadzającego: krótkiego tekstu (np. notatka prasowa o zaginięciu), przedmiotu (np. zeszyt szkolny zaginionej) albo zdjęcia (umieszczone w prasie). Elementy te są wykorzystywane jako tzw. ślady i umożliwiają prowadzenie fikcjonalnego śledztwa. W tej grze można tworzyć dowody, co motywuje piszących do prowadzenia dochodzenia w sposób urozmaicony i emocjonalny. Ważna nieustannie pozostaje dbałość o strukturę tekstu, która powinna być spójna i logiczna oraz zapewniać progresywne przejście od kłamstwa do prawdy, gdyż efektem końcowym jest wykrycie sprawcy i odsłonięcie jego motywów.

Praca nad tekstem narracyjnym wiąże się z doskonaleniem stylu wypowiedzi pisemnej. Studenci muszą analizować efekty składniowe i semantyczne oraz uwzględniać czytelność tekstu. Posługują się zasadami stosowanymi przez George'a Orwella:

1. nie używaj wyrazu zbyt długiego, jeśli krótki wystarczy;
2. jeśli możesz skreślić wyraz, zrób to;
3. nie stosuj strony biernej w zdaniu, jeśli możesz zastosować stronę czynną;
4. nie wykorzystuj kliszy, stwórz własny zwrot;
5. nie stosuj wyrazów obcych, uczonych, a raczej powszechnie stosowany odpowiednik;
6. możesz łamać konwencjonalne zasady, ale tylko w interesie czytelnika⁵.

Ostateczne wersje noweli są odczytywane przed całą grupą, a następnie prezentowane w gablocie Koła Romanistów dla grona odbiorców francuskojęzycznych. Piszący studenci starają się więc uwzględnić czytelnika i jego doświadczenie kulturowe, nawyki, gusta i oczekiwania. Jeśli nowela będzie zbyt długa, znużony czytelnik nie wytrwa do końca, jeśli zbyt krótka, stanie się niezrozumiała; zbyt ozdobna będzie za pretensjonalna, zbyt prosta – za łatwa i nieciekawa. Tekst pisany istnieje więc w stałej relacji z odbiorcą oraz w aspekcie funkcjonowania powstałego utworu jako kompromisu między tradycją a nowością, informacją a rozrywką, prostotą a złożonością, czytelnością a indywidualnym stylem, jednością a różnorodnością. Osiągnięcie tego kompromisu staje się prawdziwym wyzwaniem dla piszących studentów.

⁵L. Timbal-Duclaux, op. cit., s. 103.

Literatura

- Brown F., 2001, *Où trouvez-vous vos intrigues?*, w: Poslaniec Ch., Houyel Ch., *Activité de lecture à partir de la littérature policière*, Hachette, Paris.
- Chesterton G.K., 2002, *A propos du roman policier*, w: Beaup Y., *Le crime n'est jamais parfait. Nouvelles policières*, GF Flammarion, Paris.
- Poslaniec Ch., Houyel Ch., 2001, *Activité de lecture à partir de la littérature policière*, Hachette, Paris.
- Timbal-Duclaux L., 2004, *Le Travail du style littéraire*, Ed. Ecrire aujourd'hui, Le Puy-Saint-Bonnet.